

Teorijska promišljanja civilnog društva

Muamer Hodžić

SAŽETAK: U radu se daje kratki osvrt na teorijska promišljanja civilnog društva od grčkih i rimskih mislilaca do danas. Ovdje posebno izdvajamo stajališta: Jean-Rene Milota, Leonarda Brunija, Charlesa Taylora, Georga Wilhema Friedricha Hegela, Alexisa de Tocquevilla, Jeana Cohena, Antonija Gramscija i Vukašina Pavlovića. U radu se daje i kratak osvrt i teorijska promišljanja bosanskohercegovačkog civilnog društva, gdje posebno izdvajam promišljanja Esada Zgodića, Slave Kukića i Saliha Foče. Na kraju, umjesto zaključka iznosimo kritičke opservacije teze Esada Zgodića da je nemoguće zamisliti izgradnju civilnog društva, koje bi uspješno funkcioniralo, bez jake države s refleksijama na bosanskohercegovačku državu i društvo.

Ključne riječi: *civilno društvo, demokratija, država, opći interesi, javnost, nevladin sektor, političke partije, tržište, građani*

Theoretical Considerations of Civil Society

ABSTRACT: This paper gives a short overview of theoretical considerations of civil society from Greek and thinkers to the present. Here are some of the points of interest: Jean-Rene Milot, Leonard Bruny, Charles Taylor, George Wilhelm Friedrich Hegel, Alexis de Tocquevil, Jean Cohen, Antoni Gramsci and Vucin Pavlovic. The paper also gives a brief overview of the theoretical considerations of the civil society of Bosnia and Herzegovina, where I specifically mention the considerations of Esad Zgodić, Slavko Kukić and Salih Foča. In the end, instead of the conclusion, we make critical observations of Esad Zgodic's thesis that it is impossible to imagine the construction of a civil society that would function successfully without a strong state with reflections on the state and society of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *civil society, democracy, state, general interest, public, NGO, political parties, market, citizens*

UVOD

Civilno (građansko, otvoreno) društvo danas je jedna od najčešće korištenih sintagmi u naučnom i javnom diskursu. Kod niza autora civilno društvo se izjednačava s građanskim društvom, otvorenim društvom ili tzv. trećim sektorom. Etimološki gledano, gotovo da ne postoji razlika između građanskog i civilnog društva tako da je opredjeljenje da se u nastavku rada koristi pojam civilno društvo.

Sam pojam civilno društvo potječe od izraza *societas civilis*, latinskog prevoda grčke sintagme - *koinonia politike*. On izvorno (u skladu s Aristotelovom definicijom) znači udruživanje, općinu, zajednicu građana kao političku zajednicu, tj. najviši (i ujedno „prirodni“) oblik združivanja slobodnih građana radi zajedničkog odlučivanja o poslovima. Građansko društvo je izjednačeno s političkom zajednicom, ali je pojmovno suprotstavljeno domaćinstvu, odnosno porodičnoj zajednici kojom vlada poglavar porodice (Prpić, Puhovski i Uzelac, 1994).

MEDINSKA POVELJA

Iako se smatra da pojam civilno društvo ima svoju teorijsku i praktičnu genezu vezanu za zapadnu civilizaciju i moderno doba, prema nekim shvatanjima ideja civilnog društva može se naći i u vrijeme donošenja ustava grada-države *Medina, tzv. Medinska povelja*. Prema

mišljenju Jean-Rene Milota, u tom ustavu (povelji) se uređuju gotovo isključivo građanski i politički odnosi građana i njihovi unutrašnji i vanjski odnosi (Muratović, 2006). Međutim, općeprihvaćen je stav da je Leonardo Bruni prvi upotrijebio izraz *societas civilis* kao latinski termin za grčki *koinonia politike* (Pavlović, 2004, str. 18-19).

Prema Ehrenbergu (2011), početke rasprava o civilnom društvu nalazimo kod grčkih i rimskih mislilaca kao dio šireg pokušaja da se uspostavi "geometrija ljudskih odnosa". Njihova tendencija da privileguju politička pitanja dovela ih je do toga da misle o "pristojnosti" (*civility*) kao orijentaciji prema zajedničkom dobru i zahtjevu efektivnog državljanstva, a ne kao o nečemu što je značajno za domaće odnose i dobre manire, što je trend koji je kulminirao u klasičnoj identifikaciji civilnog društva s političkim zajedništvom. U isto vrijeme, prepoznavanje da se život vodi u različitim sferama koje imaju svoju unutrašnju logiku vodio je ka više nijansiranom pristupu koji omogućava da se priznaju socijalne složenosti i granice političkog života (Ehrenberg, 2011, str. 15).

MODERNA KONCEPCIJA CIVILNOG DRUŠTVA

Pojam civilno društvo predstavlja ključni izraz evropske političke misli i povezan je sa zapadnom demokratijom koja ima svoje duboke korijene u prošlosti.

No, za razliku od tradicionalnog pojma civilnog društva, čije značenje se u potpunosti podudaralo sa značenjem političke zajednice, odnosno nije postojala razlikovna vrijednost pojma od političkog zajedništva u okviru određenog društva, u modernoj konceptualizaciji civilnog društva javila su se mnogostruka značenja i različiti pristupi.

Kratkim osvrtom na savremeno značenje i upotrebu pojma predstavljena je ključna distinkcija koja osvjetljava složeni i višeznačni karakter ideje civilnog društva, kao i različite tenzije koje sa sobom nosi sama moderna demokratija. Charles Taylor ističe da vidljivost ovih tenzija postaje očiglednija ako se razmotri na koji način se pojavila distinkcija društvo - država. U tom smislu, on smatra da je srednjovjekovni pojam društva odigrao značajnu ulogu „da se društvo ne definiše u smislu svoje političke organizacije“ (Taylor, 2000, str. 19).

Tako se u ranom srednjem vijeku razvio pojam društva u kome je politička vlast samo jedan u nizu organa budući da je, recimo, kraljevski autoritet bio „*singulis major*, ali *universis minor*“ (Taylor, 2000, str. 20). To je dalje vodilo ka razvoju ideje Crkve kao nezavisnog društva, što prema Tayloru predstavlja jednu od najvažnijih karakteristika latinskog kršćanstva. Pored ove dvije karakteristike, Taylor izdvaja kao značajne i posebne odlike srednjovjekovnih političkih aranžmana od kojih je prva razvoj poimanja ličnih prava koje su povezane sa specifičnom prirodom feudalnih odnosa vlasti. Gospodari, kao i vazali, su imali određena prava i dužnosti, odnosno obaveze koje su shvatane kao svojevrsni ugovori, što je predstavljalo izvor zapadne ideje o ličnim pravima. Zajedno s postojanjem relativno nezavisnih gradova sve ovo je vodilo do formiranja standardnih političkih struktura srednjovjekovnog zapada „u kojima je monarh vladao uz nestalnu i neizvesnu podršku vlastele, koju je povremeno morao da saziva da bi dobio sredstva za vladanje i ratovanje. Ova dijarhija uspostavljala je potpuno sekularni dualizam, povezujući političku strukturu s društvom u celini“ (Taylor, 2000, str. 21).

No, iako u srednjovjekovnom poimanju društva prepoznajemo korijene razvoja zapadne demokratije, prema riječima Taylora, to nije osiguralo neometan napredak moderne liberalne demokratije budući da „između nas i tog vremena leži veliki rani moderni pokušaj da se u većini evropskih zemalja uspostavi apsolutistička monarhija“ (Taylor, 2000, str. 21). Činilo se da ovakva država može biti vojno efikasna i javile su se utjecajne teorije koje su opravdavale ovaj novi model političkog društva. „S jedne strane, postaju dominantni koncepti rimskog prava koji su favorizirali vlast monarha. S druge strane, Boden i Hobs razvili su pojam suvereniteta koji podriva ili zamjenjuje srednjovjekovno shvatanje društva“ (Taylor, 2000, str. 21). Međutim, prema mišljenju Taylora, apsolutizam¹ nije mogao da ide

svojim tokom i podrio ga je vojni, a poslije toga i ekonomski uspjeh isprva relativno slabih snaga koje su djelovale po jednom drugačijem, konsenzualnom modelu, posebno u Engleskoj i Holandiji. Tako su se oko ovog alternativnog modela javile brojne antiapsolutističke doktrine od kojih je najutjecajnije, prema mišljenju Taylora, bilo Lockovo učenje.

U genezi promjena značenja pojma, Lockovo tumačenje civilnog društva ostaje sinonim za političko društvo, no zadobija jedan novi smisao. Građansko ili političko društvo za Locka se određuje pomoću udruživanja ljudi radi jednog strogo određenog cilja i ono postoji kada su se ljudi odlučili da ugovorom uspostave zajednički zakon i pravosuđe u svrhu rješavanja sporova i nesuglasica. Zanimajući se za izvore legitimnosti, Lock postavlja norme koje su svojstvene političkom društvu i čija je funkcija da štite ostvarenje prirodnog zakona. "Najprije pokazuje dužnosti koje za pojedinca, podrazumijevaju pripadnost političkom društvu, zatim ističe da odrednica građanskog društva određuje njemu samome granice, koje naročito isključuju svaki despotizam. Građansko društvo postoji uvijek u ime prirodnog prava, i kada od toga odstupa samo se razara. To je 'društvo' uvijek dugotrajno u odnosu na prirodno pravo, i njegova jedina funkcija je da to pravo ostvari" (Spector, 2005, str. 114). Na taj način država postaje samo jamac pravičnosti u društvenim i ekonomskim odnosima koji joj prethode faktički i juridički (Spector, 2005, str. 17), te se političko društvo više ne posmatra kao najrepresentativnije ljudsko udruženje koje je nastalo radi dobrog življenja, kao što je to bio slučaj s gradom-državom. Kada država prekorači tu svoju osnovnu ulogu ona gubi na legitimnosti i dolazi do nestanka građanskog društva.

Drugačiji način tumačenja pojma i u jednoj i u drugoj tradiciji koja osobitu pažnju posvećuje ulozi ekonomske sfere društvenog života, nalazimo u radovima englesko-škotskih filozofa XVII stoljeća, posebno Adama Fergusona i Adama Smitha. Ferguson posmatra civilno društvo kao "područje civilizacije i podizanja životnog standarda na osnovu specijalizacije ili podjele rada" (Edwards, Foli i Dajani, 2004, str. 10). Sam napredak civiliziranosti rezultat je, između ostalog, ekonomskih djelatnosti i to kroz povijest običaja gdje pojedinačna ponašanja proizvode spontani poredak. Na ovaj način, kako Spector primjećuje, kod Fergusona više nema bilo kakve potrebe „za fikcijom društvenog ugovora ili za suvišnim antropolojskim pretpostavkama“ (Spector, 2005, str. 17). Glavni doprinos Fergusona leži u isticanju samoorganizovanja i spontanog karaktera civilnog društva, kao i pozitivne normativne konotacije s kojom je prožet pojam. Pored toga, vrijedi istaći da je on, također, bio i zabrinut da potraga za vlastitim interesom u tržišnom društvu koja ide iznad zajedničkog dobra može da oslabi građanske vrline.

¹ Taylor smatra kako se ponovo vraća ideja o poistovjećanju društva s njegovom političkom organizacijom u obliku koji nesumnjivo pogoduje despotizmu, no „apsolutne monarhije su zapravo bile prilično

ograničeno ispoljavanje despotizma, posmatrano u svjetlu diktatura XX veka“ (Taylor, 2000, str. 21).

Adam Smith smatra da ekonomski procesi čine anatomiju civiliziranog života podržavajući stanovišta da je neophodna zaštita od potencijalno štetnih utjecaja države. S obzirom na samoorganizirani karakter društva i ekonomije, Smith je mišljenja da organizirana država općenito predstavlja zapreku društvenoj ravnoteži i uspješnoj ekonomiji, te da je upravo slobodno tržište glavni čuvar civilnog društva zbog svoje uloge koju ima u odbrani od eventualno štetnih posljedica uplitanja državne moći (Hill, 2010, str. 452). Osnovu njegova mišljenja čini uvjerenje da ljudi, djelujući u skladu s ličnim interesima i s nastojanjem da zadovolje te interese, mogu više služiti interesima društva, a da toga ne moraju biti u potpunosti svjesni, odnosno "pojedinaac koji ide za sopstvenim, individualnim interesima, često može mnogo više da služi interesima društva nego kada za tim ide svesno" (Korać, 1990, str. 118-119). Centralni argument Smithova liberalizma je da u osnovi ljudskog djelovanja stoji imanentna zakonitost tržišta, koju je slikovito nazvao "nevidljivom rukom", a koja uspostavlja potrebnu ravnotežu između najrazličitijih individualnih interesa.

Proces diferencijacije pojma u IX stoljeću konačno dobija one konture koje će u velikoj mjeri odrediti savremene načine konceptualizacije, budući da se u ovom periodu, posebno u radovima Georga Wilhema Friedricha Hegela i Alexisa de Tocquevillea, civilno društvo eksplicitno tumači kao zasebna sfera koja se razlikuje od političke, odnosno državne. Tako Reese-Schäfer ističe kako kod Hegela "nalazimo načelno odvajanje *građanskog društva* kao područja razlike i konkurencije od *države* koja ima zadatak brinuti se za povezivanje i u tom pogledu predstavlja nasljedstvo političkog društva, tako da se na taj način političko društvo i građansko društvo razlikuju. Hegel je, dosljedno tome, preveo *so-cietas civilis* kao građansko društvo – što je predstavljalo temeljnu promjenu u odnosu na izvorno značenje. Kod njega se građansko društvo dalekosežno poistovjećivalo s gospodarstvom kao sistemom potreba" (Reese-Schäfer, 2004, str. 67).

U djelu *Osnovne crte filozofije prava* Hegel smješta civilno društvo u područje običajnosti koje stoji između porodice i države, te u skladu sa svojim osobitim dijalektičkim pristupom određuje civilnom društvu ključnu ulogu u povezivanju ove dvije sfere.² U tom smislu, civilno društvo se predstavlja kao određeno prelazno stanje koje stoji između intimnosti privatnog porodičnog svijeta i političke djelatnosti, odnosno postaje „sfera nepolitičkih djelatnosti pomoću kojih pojedinac ulazi u javni prostor.“ (Spector, 2005, str. 18). Hegel, dakle, razdvaja „građansko društvo“ od „političke države“, kao dvije suprotnosti, ali priznaje da ovo odvajanje stvarno postoji u savremenoj državi. Samo je država ta koja, po

Hegelu, može biti reinkarnacija apsolutnog duha i univerzalne političke zajednice, može artikulirati i odbraniti opći interes i istovremeno biti garant i zaštita slobode članova građanskog društva i posebnih interesa (Pavlović, 2004, str. 43).

Ključni aspekt Tocquevilleove analize je isticanje značaja prava i slobode dobrovoljnog udruživanja građana u demokratskom sistemu gdje, pored političkog udruživanja jednak, ako ne i veći značaj, imaju udruženja koja su nastala u svrhu ostvarenja različitih ciljeva. Posljedica toga je da se ljudi "malo-pomalo navikavaju na udruživanje" (Tocqueville, 1990, str. 342) čime se stječe određena vrsta građanske osviještenosti za djelovanje u interesu zajedničkog dobra. Tako Tocqueville (1990) navodi da: "Tu oni nauče da svoju volju potčine volji svih ostalih i da svoje lične napore podrede zajedničkoj akciji, što su sve stvari koje je isto tako neophodno znati i u građanskim udruženjima kao i u političkim" (str. 344).

Tocqueville smatra da najznačajniju ulogu u izgradnji civilnog društva imaju različite asocijacije i udruženja koje definiše kao *veliku slobodnu školu demokratije* (Centar za promociju civilnog društva, 2002, str. 36). Tokom djelovanja u aktivnostima različitih asocijacija civilnog života građani se socijaliziraju i educiraju, te doprinose razvoju demokratske političke kulture. Ovaj razvoj se, prema Šalaju, uočava na dva načina: "Prvo, udruge su brana od osjećaja izolacije i bespomoćnosti koja prožima znatan dio stanovništva, i, drugo, udruge su brana od paternalistički i autoritarno usmjerene državne vlasti" (Šalaj, 2011, str. 52). Svojim tezama o ulozi civilnog društva u funkcioniranju demokratije, Tocqueville je utjecao na mnoge savremene autore koji se bave pitanjem civilnog društva.

U savremenom tumačenju i konceptualizaciji civilnog društva od posebnog značaja su tri teorijske inovacije: Gramšijev shvatanje civilnog društva, zatim doprinos teoretičara novih društvenih pokreta³ i najzad Habermasovo istraživanje javnog mnijenja (Habermas, 1980).

Prema Antoniju Gramsciju civilno društvo je konstituisano od dvije vrste elemenata: kulturno - vrijednosnih sadržaja s jedne, kao i mreža institucija i građanskih asocijacija, s druge strane. On gleda na civilno društvo kao na najvažniji društveni teren u kom se vodi „rovovska borba za novi poredak“ (Pavlović, 2004, str. 50).

Ideju civilnog društva, a na osnovu prakse novih društvenih pokreta najbolje definiše Klaus Ofe koji polazi od modela demokratije koji je alternativan institucionalnoj reprezentativnoj demokratiji liberalno - demokratskog tipa. Taj model je otvoren za samonikle pokrete (grass -roots movements) i građanske inicijative

² Objašnjavajući ulogu i karakter građanskog društva kao posebne sfere Hegel navodi: "Građansko društvo sadržava tri momenta: A. Posredovanje *potrebe* i zadovoljavanje *pojedinaca* njegovim radom i radom i zadovoljavanjem *potreba svih ostalih* - sistem *potreba*. B. Zbiljnost onoga što je u tome sadržano kao općenito *slobode*, zaštita vlasništva pravosuđem. C. Predostrožnost

spram slučajnosti koja zaostaje u onim sistemima i briga oko posebnog interesa kao nečega *zajedničkoga* s pomoću *policije* i *korporacije*." (Hegel, 1989).

³ Teoretičari: Alen Turen, Klaus Ofe, Džon Kin i Albert Meluči.

(burgerliche inziatiiven), a protiv je svake vrste etatizma (koorporativnog ili wellgare tipa) (Pavlović, 2004, str. 53).

Sljedeći važan doprinos razvoju savremene koncepcije civilnog društva dao je Jirgen Habermas (1980) u okviru proučavanja javne sfere. Habermas (1980) smatra *da se javnost razvija u onoj mjeri u kojoj ne samo vlast uviđa da je privatna sfera građanskog društva od javnog interesa, već i podanici uočavaju da je ona od interesa za njih same* (34/35). Ona je dakle, u neku ruku i kritika političke vlasti - države, a i njena odbrana u korist općih interesa.

Robert Patnam, kao sljedbenik Tocquevillea, stoji na stanovištu da „civilno društvo tj. učešće građana u formalnim organizacijama doprinosi uspješnosti demokratije“ (Edwards, Foli i Dajani, 2004, str. 63). Jean Cohen civilno društvo definiše kao složeno i dinamično društvo u kojem su zakonom zaštićene autonomija i sloboda nevladinih institucija, koje su na jednoj strani orijentisane na nenasilje, samorganizaciju i samorefleksiju i na drugoj strani, egzistiraju permanentno pod tenzijom u međusobnim korelacijama i u svojim odnosima s državnim institucijama koje oblikuju, limitiraju i u krajnjem, omogućavaju ove aktivnosti (Cohen, 2003 prema Zgodić, 2005, str. 243). Gojko Bežovan (2001), civilno društvo definiše *kao područje institucija, organizacija, mreža i pojedinaca, smještenu između porodice države i tržišta u kojoj se ljudi udružuju dobrovoljno radi zagovaranja njihovih zajedničkih interesa*.

Neki autori uopće ne pokušavaju definirati civilno društvo nego umjesto toga smatraju da je neophodno odrediti strukturu samog pojma ili još konkretnije, identificirati najbitnije elemente civilnog društva. Prema Paunoviću (2002), elementi civilnog društva su: građanin kojem su garantovana prava i slobode, pravna država i pravni sistem, vladavina prava, društveni pluralizam - pluralizam interesa, autonomija društva, postojanje slobodnih i nezavisnih medija, civilna kultura i kulturni dijalog (str. 8-9).

Po Baogangu (2002), postojanje civilnog društva automatski ne podrazumijeva demokratsku politiku i da *određeni tip civilnog društva može da uništi demokratski pokret, a da civilna udruženja mogu sadržavati mnoge necivilne i nedemokratske elemente* (str. 210). Pavlović (2004) navodi vanjske i unutrašnje neprijatelje civilnog društva i to: despotizam, rat, zatvoreno društvo, etnonacionalizam (kako u polju države i politike, tako i u polju civilnog društva), kolektivizam svake vrste i eksterni individualizam.

U tranzicijskim društvima, po mnogim autorima, presudan faktor u razvijenosti civilnog društva je njegova civilizacijska (ne)kompetentnost. Ova se kompetentnost ogleda u (ne)postojanju: građanske kulture političkog aktivizma koji počivaju na interesu za javne

stvari, svijesti da je izabrana vlast adresa s koje je legitimno tražiti informaciju i odgovornost, prihvatanja različitosti i pluralizma, svakodnevne kulture u koju spadaju urednost, čistoća, tačnost, pristojnost, socijalna adaptiranost, prihvatanja prijateljskog odnosa prema prirodi i životu, poduzetničkog duha, osjetljivosti na diskriminaciju i neuravnoteženu moć u društvenim odnosima i njegovanja sekularnog karaktera države i njenih institucija (Ler Sofranić, n.d.).

OSVRT NA TEORIJSKA PROMIŠLJANJA BOSANSKOHERCEGOVAČKOG CIVILNOG DRUŠTVA

Ideja civilnog društva u Bosni i Hercegovini postaje aktuelna uvođenjem višepartijskog sistema i razvojem političkog pluralizma 1990. godine⁴.

Vlaisavljević (2016) elaborirajući civilno društvo u Bosni i Hercegovini u socijalističkom periodu (1945-1992 godina) smatra da civilno društvo u Bosni i Hercegovini nije ni postojalo jer „država nije ostavljala mjesto za civilno društvo u pravom smislu te riječi“, pošto nisu postojala *dobrovoljna* udruženja građana kao autentična mjesta za civilno društvo.

Elaborirajući civilno društvo u BiH, Slavo Kukić smatra kako je bosanskohercegovačko civilno društvo „podijeljeno između temeljnih funkcija u savremenom svijetu i funkcija koje je dobilo u uvjetima djelovanja etno nacionalističkih elita“⁵, što je rezultat ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine.

Nuhanović (1998) naglašava dominantnu ulogu međunarodnih organizacija u izgradnji bosanskohercegovačkog civilnog društva, koje očigledno nisu odstupale od svog univerzalnog „demokratskog obrasca“, koji je po njemu, bio nekritički primjenjen na stvarnost“ (str. 237).

Za Zgodića (2005), nemoguće je zamisliti izgradnju civilnog društva koje bi uspješno funkcioniralo bez *jake države*, ali u domenima i autonomijama građanskog društva, ograničene javne vlasti na svim vertikalnim razinama njene organizacije (str. 248). Također, o naglašava važnost procesa unutrašnjeg konsolidiranja i samoprofiliranja djelovanja nevladinog sektora i njihovog odnosa prema političkim partijama i javnoj vlasti kao jednoj od ključnih pretpostavki izgradnje civilnog društva i civilne kulture uopće u Bosni i Hercegovini.

Postojanje razvijenog, snažnog i stabilnog civilnog društva u Bosni i Hercegovini značajno zavisi od postojanja *slobodnih i autonomnih* građanskih udruženja (nevladinih organizacija) koje svojom aktivnošću utječu na kreiranje agendi javnih politika i javnu politiku uopće.

Sejfija (2009) istražujući NVO sektor u BiH kao dio civilnog društva i negove refleksije na tranzicijske procese u domenu demokratizacije je došao do osnovnog zaključka da *bez razvoja ostalih sfera, političkog*

⁴ Uvođenje višepartijskog sistema i razvoj političkog pluralizma u BiH nastao je sa izvjesnim historijskim zakašnjenjem u odnosu na Republiku Sloveniju i Republiku Hrvatsku. (Pejanović, n.d.)

⁵ Prema: <http://www.sdphnk.ba>, pregledano 06.03.2012

sistema, ekonomije i ostalih komponenti civilnog društva (nezavisnih medija, nezavisnih sindikata, nezavisnih univerziteta, kritičke civilne javnosti) I, prije svega, bez uspostave kritične „mase“ djelujućeg građanstva i kritičke javnosti, nevladin sektor (i civilno društvo uopće - op.a) ne može sam generirati pozitivan pravac transformacijskih procesa u domenu demokratizacije“ (str. 323).

Analizirajući prirodu i karakter tranzicijskog bosansko-hercegovačkog društva, Fočo (2005) ukazuje na diskrepanciju između teorijskog normativizma i praktične stvarnosti u odnosu na pitanje vlasti i stvarnog posjedovanja moći. *Imaoci suvereniteta, tj. građani, vlast kontroliraju i nadziru njenu zakonitost rada putem kontrolnih mehanizama koje civilno društvo razvija i prakticira kao neotuđivo demokratsko pravo. Dakle, civilno društvo je ono društvo u kome vlada pravo i na njemu zasnovana funkcija i ovlaštenja vlasti, u kome postoji mogućnost kontrole rada vlasti od strane javnosti, odsustvo prisile i zabrana koje su u sferi duhovnosti, mišljenja, javnog iskaza, vjerovanja, odsustvo policijske i vojne prisile u cilju onemogućavanja zakonom uspostavljenih prava i sloboda građana. U teorijskome smislu civilno društvo je i idealizirani sistem odnosa pojedinca i vlasti. Stvarnost i praktičnost moći nešto su drugačiji od normativizma* (str. 37).

Jedan od razloga nesrazmjera u stvarnosti je, prema mišljenju Foče, to što je demokratizacija postala više potreba legitimacije samog poretka vlasti čiji nosioci onda koriste ekonomsku, političku i vojnu moć nezavisno od želja pojedinaca koji su subordinirani. U tom smislu, Fočo (2005) navodi da: *Vlade mjere i određuju stepen demokratičnosti po svome modelu bez obzira na kulturnološke, geografske i druge karakteristike, a ne po uspjehu koje postiže jedna vlada i njeni subjekti. Demokratski je ono što određuju one međunarodne institucije - stvarne institucije najrazvijenijih i najmoćnijih zemalja, a ne što je stvarna pozicija građana u toj zemlji. Dakle, na djelu je novi paradoks koji je zamijenjen starom retorikom odjevenom u novu terminologiju s novim značenjima i ovisnostima zemalja u razvoju od kapitala razvijenih zemalja* (str. 37).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ovdje ću se osvrnuti na promišljanja globalnog civilnog društva u kontekstu demokratije i naprijed navedene teze Esada Zgodića da je nemoguće zamisliti izgradnju civilnog društva koje bi uspješno funkcionisalo bez jake države.

U vremenu globalizacije demokratiju treba ponovo pronaći, ako je to uopće moguće, jer bez nje globalizacija, neće moći zadobiti svoje pozitivno značenje. Međutim, ako se želi imati realističan koncept demokratije, onda sigurno civilno društvo ne može obaviti tu ulogu i zamijeniti postojeću institucionalnu državu, jer je samo po sebi u tom segment ograničeno, a najočigledniji primjer za ovu tezu su bosanskohercegovačka država i društvo. Tezu Zgodića (2005) prihvatamo jer je potvrđena teorijskim elaboracijama i analizama i empirijskim istraživanjem u BiH.

Bez obzira na nivo (su)finansiranja projekata i programa organizacija civilnog društva u BiH (ali i u drugim tranzicijskim državama) od strane javnih budžeta i međunarodnih donatora, ne mogu se zamijeniti djelovanje i aktivnost državnih (javnih) institucija i samo u

institucionalno jakoj državi, moguć je razvoj jakog i snažnog civilnog društva koje može imati relevantan utjecaj na kreiranje javnih politika.

Civilno društvo može pomoći u izgradnji etičkih normi i vrijednosti, kao i izgradnji solidarnosti koja je nužna za uspostavu vrijednosti u procesu instaliranja pozitivne globalizacije.

LITERATURA

- Baogang, H. (2002). Civil Society and Democracy U: A. Carter i G. Stokes (ur.), *Democratic Theory Today* (str. 203-228). Cambridge: Polity Press.
- Bežovan, G. (2001). Razvoj organizacija civilnog društva kao pretpostavka uspješne reforme socijalne države u Hrvatskoj. *Politička misao*, XL(1): 72-91.
- Centar za promociju civilnog društva. (2002). *Nevladin sektor u SAD*. Sarajevo: Centar za promociju civilnog društva.
- Charles, T. (2000). *Prizivanje građanskog društva*. Beograd: Beogradski krug.
- Edwards, B., Foli, M. i Dajani, M. (2004). *Posle Tokvile- debata o građanskom društvu i društvenom kapitalu u uporednoj perspektivi*. Novi Sad: Izdavačka knjižara Zorana Stojanovića.
- Ehrenberg, J. (2011). The History of Civil Society Ideas. U: M. Edwards (Ur.), *The Oxford handbook of civil society*. New York: Oxford University Press.
- Fočo, S. (2005). *Ogledi o tranziciji*. Zenica: Dom štampe.
- Habermas, J. (1980). *Javno mnijenje*. Beograd: BIGZ.
- Hegel, G. W. F. (1989). *Osnovne crte filozofije prava s Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovu priručnom primjerku filozofije prava*. Sarajevo: Svjetlost.
- Hill, L. (2010). Civil Society Theory: Smith. U: H. K. Anheier, S. Toepler i R. List (ur.), *International Encyclopedia of Civil Society*. New York: Springer.
- Hodžić, M. (2016). Akademik Doleček. *Pregled*, 16(2): 265-269.
- Korać, V. (1990). *Istorija društvenih teorija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ler Sofranić, N. (n.d.). Tranzicijska paradigma i civilno društvo. Preuzeto 3.3.2012. sa: <http://www.boell.ba>
- Muratović, S. (2006). *Ideja civilnog društva i sigurnost*. Sarajevo: DES.
- Nuhanović, A. (1998). *Fenomen javnost*. Sarajevo: Promocult.
- Paunović, Ž. (2002). *Civilno društvo i nevladin sektor*. Beograd: MAGNA AGENDA.
- Pavlović, V. (2004). *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije i Crne Gore; Čigoja štampa; Građanske inicijative; Fakultet političkih nauka.
- Pejanović, M. (n.d.). Politički prularizam i parlamentarna demokratija u BiH. Preuzeto sa: <http://institut-nr.si>
- Prpić, I., Puhovski, Ž. i Uzelac, M. (1994). *Leksikon temeljnih pojmova politike -abeceda demokratije*. Sarajevo: FOD BiH.
- Reese-Schäfer, W. (2004). Civilno društvo i demokratija. *Politička misao*, XLI(3): 65-79.
- Šalaj, B. (2011). Civilno društvo i demokratija: što bi Tocqueville i Putnam vidjeli u Hrvatskoj? *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, 8(1): 49-71.
- Sejfića, I. (2009). *NVO Sektor u BiH-tranzicijski izazovi*. Tuzla: Bosanska riječ.

Spector, B. (2005). *Društvo, Izbor tekstova i komentari* (T. Haverić, prev.). Sarajevo: Rabic, ECLD.

Tocqueville, A. (1990). *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci/Titograd: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića/CIID.

Vlaisavljević, U. (2006, 13. januar). Opet narodna država. *Nezavisne novine*.

Zgodić, E. (2005). *Politike poricanja*. Sarajevo: DES.

INFORMACIJE O AUTORU

Muamer Hodžić

e-mail: muameroc@gmail.com